

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

p-ISSN 0551-911X, e-ISSN 2353-8104

Received: 24 Nov 2025

Revised: 3 Dec 2025

Accepted: 5 Dec 2025

Published: 30 Mar 2026

<https://doi.org/10.21697/pk.2026.69.1.06>

KS. ADAM STEFAN ORNATEK

Metropolitalny Sąd Archidiecezji Warmińskiej

trybunal@archwarmia.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0184-3371>

BISKUPI WARMIŃSKI SĄD LANDWÓJTOWSKI W LIDZBARKU W LATACH 1773-1838

Treść: Wstęp; 1. Sądownictwo dominialne; 1.1. Charakter władzy świeckiej biskupów warmińskich; 2. Rozporządzenia przejściowe po aneksji Warmii przez Prusy; 2.1. Ustalenie tytulatury biskupów warmińskich; 2.2. Diecezja warmińska w systemie prawnym pruskim; 3. Regulamin Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego w Lidzbarku; 4. Dalsze reformy sądownictwa na Warmii; 5. Nowa struktura wyższych sądów w Królestwie Pruskim i ograniczenie kompetencji księcia biskupa oraz kapituły w obsadzie pracowników judykatury; 6. Przekazywanie kompetencji sądów królewskich Biskupiemu Warmińskiemu Sądowi Landwójtowskiemu; 7. Utworzenie Królewskiego Sądu Landwójtowskiego w Lidzbarku; Zakończenie

Wstęp

W 1243 r. na terytorium Zakonu Krzyżackiego powstały cztery nowe diecezje (Pawluk 1985, 145): w Prusach pomezkańska, warmińska i sambijska, a na ziemi michałowskiej i chełmińskiej utworzono diecezję chełmińską. Każdy z nowych biskupów w Prusach otrzymał terytorium obejmujące 1/3 biskupstwa, gdzie rządził niepodzielnie z wszelką jurysdykcją i prawem (*integre cum omni iurisdictione et iure*), a pozostałe 2/3 diecezji podlegało mu tylko w porządku duchownym (Leśnodorski 1949, 4). Część przynależna bezpośrednio do rządcy otrzymała nazwę Warmii właściwej (Leśnodorski 1949, 6). Ten obszar został podzielony między biskupa, zatrzymującego

$\frac{2}{3}$ terytorium (*mensa episcopalis*) i Warmińską Kapitułę Katedralną (*mensa fratrum*) z $\frac{1}{3}$ władztwa od 1277 r. (Leśnodorski 1949, 7). Oznaczało to obszar wyodrębniony prawnie na terytorium Państwa Zakonnego. Od II pokoju toruńskiego z 19 października 1466 r. Warmia została włączona do Korony Polskiej na równi z Prusami Królewskimi (Leśnodorski 1949, 19, 21), z zachowaniem jej dotychczasowych praw i przywilejów (Szorc 1990, 81). Tekst traktatu w p. 8 wskazywał na biskupa i kapitułę oraz opisywał 12 miast leżących na terytorium diecezji („II. Thorner Friede” 1955, 276-277). Oznaczało to skupienie władzy świeckiej i duchownej w rękach biskupa oraz kapituły (Baczko 1820, 377-378; Kolberg 1894, 51; Leśnodorski 1949, 19, 25, 31; Kopiczko 1993, 41). Stąd istniało w ramach Królestwa Polskiego *dominium* (Jabłoński and Jakubowski 2024, 181-182) na podstawie prawa chełmińskiego i udzielonego przywileju, podobne do jednostek w Rzeszy Niemieckiej. Biskupi warmińscy używali tytułu książęcego, choć nie posiadali od cesarza żadnego oficjalnego dyplomu (Kolberg 1894, 51; Leśnodorski 1949, 9; Kopiczko 1993, 40-41). Oczywiście nie dawało to prawa do udziału w parlamencie (*Reichstag*) (Leśnodorski 1949, 10), gdyż Warmia leżąca na terytorium spoza Rzeszy Niemieckiej cieszyła się tylko nabytym przywilejem. Takie rozumienie *dominium* istniało w kancelarii cesarskiej w późniejszym czasie. Traktat krakowski z 1525 r. używał w p. 6 terminu *episcopatus Varmiensis*, co zostało przetłumaczone urzędowo w kancelarii cesarza Karola V w 1530 r. na język niemiecki jako *das Stift Heilsperg*, czyli księstwo biskupie z siedzibą w Lidzbarku („Instrumentum pacis” 1910, 148). Biskup warmiński był także z urzędu senatorem duchownym w Królestwie Polskim (Leśnodorski 1949, 99), a przed nominacją na urząd posiadał szlachectwo z urodzenia bądź nobilitacji.

1. Sądownictwo dominialne

Na dworze księcia biskupa w Lidzbarku wymieniano następujących urzędników: wójt biskupi, ekonom generalny i burgrabia. Ważną funkcją wójta biskupiego (który używał tytułu *judex generalis episcopatus, advocatus terrestris, Landvogt, Landrichter*) było sprawowanie razem z notariuszem sądownictwa *in civilibus et criminalibus*,

dowodzenie wojskami oraz zapewnienie bezpieczeństwa i porządku na drogach (Kolberg 1894, 5; Szorc 1990, 59, 393). Wymierzając sprawiedliwość, pobierał wraz z notariuszem opłaty sądowe od mieszkańców wszystkich wsi biskupich Warmii (*die Rauchgelder*) (Kolberg 1894, 6-7), a w miastach otrzymywał honoraria. Wójt krajowy i notariusz znali prawo chełmińskie, ale nie studiowali nauk prawnych. Wystawiali też dokumenty sprzedaży nieruchomości (*das Kaufbrief*). W tamtym czasie nie nakładano specjalnych podatków sądowych (*die Gerichtssporteln*) (Kolberg 1894, 7). W każdym z 10 komornictw warmińskich byli burgrabiowie sprawujący sądownictwo. Zajmowali się oni pobieraniem dochodów mensy biskupiej i ekonomią swojego okręgu. Z każdym z burgrabiów współpracował notariusz. W miastach biskupich i kapitulnych, z wyjątkiem Braniewa, istniał sąd wolontariuszy magistratu (*das Schöppen Gericht, iudicium ban-nitum*) (Kolberg 1894, 3). Na potrzeby prowadzenia postępowania przez ławników miejskich utworzony był fundusz przy wójcie krajowym (*die Voigt-Schöppenkasse*) (Kolberg 1894, 13). Burgrabiowie wraz z notariuszami wymierzali sprawiedliwość w imieniu biskupa nieodpłatnie (Kolberg 1894, 8), gdyż byli odrębnie uposażani. Szlachta podlegała wyłącznie orzecznictwu biskupa, jakie wypełniał przez powołanych w tym celu komisarzy (Leśnodorski 1949, 90). Posiadała sądownictwo patrymonialne. Na Warmii nie praktykowano apelacji od wyroków biskupa do sądów Korony Polskiej (Kolberg 1894, 6), choć było to prawnie możliwe. Biskup i kapituła jako osoby duchowne sprawowali zarazem najwyższe sądownictwo na Warmii we wszystkich sprawach świeckich, dla ogółu ludności swoich domen, niezależnie od sądów pozadominalnych (Szorc 1990, 363). W sprawach kryminalnych dochodzenie prowadził magistrat i ustalał wyrok. Przekazywał go do zatwierdzenia przez wójta krajowego, który mógł go złagodzić albo zaostrzyć. Istniała możliwość odwołania się do księcia biskupa. W Starym Braniewie magistrat prowadził dochodzenie i miał prawo wykonać nawet karę śmierci bez zatwierdzenia przez wójta krajowego czy księcia biskupa. W Nowym Braniewie istniał tylko magistrat, bez sądu ławników. Postępowanie kryminalne prowadził burgrabia i nawet jeśli zapadała kara śmierci, mógł ją egzekwować, bez

zatwierdzenia wójta krajowego i księcia biskupa (Kolberg 1894, 3-4). We wsiach biskupich, w sprawie kryminalnej, burgrabia komornictwa przeprowadzał ogólne dochodzenie, przekazywał obwinionego przed sąd ławników, który prowadził postępowanie, wydawał wyrok i przesyłał do zatwierdzenia przez wójta krajowego. Jeśli przestępstwo było na wsi szlacheckiej, a właściciel dóbr ziemskich był uprawniony do zakucia w dyby przestępcy, to on wraz z sądem ławników z komornictwa prowadził dochodzenie, wydawał wyrok i egzekwował go bez zatwierdzenia wójta krajowego i księcia biskupa (Kolberg 1894, 4). Pokrzywdzony szlachcic, który nie miał przywileju karania dybami, musiał odesłać oskarżonego do najbliższego miejskiego sądu ławników w komornictwie, który przeprowadzał dochodzenie i wyrokował, tak jakby chodziło o przestępstwo dokonane w mieście. Wójt krajowy ponosił koszty postępowania karnego (*die Criminal Kosten*) przy procesach w miastach i komornictwach biskupich i otrzymywał z miast oraz wsi biskupich dochody. Tylko miasto Braniewo i wsie biskupie tego komornictwa opłacały koszty postępowania karnego i nie wypłacały dochodów wójtowi krajowemu (Kolberg 1894, 2-3). We wsiach szlacheckich właściciel dóbr zawsze ponosił koszty dochodzenia karnego. Do wykonywania kary śmierci wymierzonej przez szlachcica wobec podległego mu chłopu potrzebny był konsens warmińskiego wójta krajowego (Szorc 1990, 387). W Lidzbarku, w siedzibie księcia biskupa, był na utrzymaniu kat (Szorc 1990, 393). Książę biskup Krasicki zamieniał karę śmierci na więzienie (Kolberg 1894, 3). Obiekt taki dla całej Warmii został zbudowany w 1732 r. za rządów księcia biskupa Krzysztofa Szembeka w Olsztynie, czyli komornictwie kapitulnym (Kolberg 1894, 26). Przy przestępstwach osób z immunitetem rozróżniano *magistratuales*, rzeczywiste sługi księcia biskupa i szlachtę. Wobec urzędników miejskich (*magistratuales*) w przypadku przestępstwa kompetencję do prowadzenia dochodzenia posiadał wójt krajowy jako sędzia właściwy z włączeniem *judicium bannitum* czyli ławników z dowolnego miasta komornictw biskupich. W przypadku rzeczywistych sług księcia biskupa sprawa karna miała być przedstawiona jemu samemu, który przekazywał ją wójtowi krajowemu. W przypadku przestępstwa szlachcica przewidziane było

dodanie dwóch asesorów szlachciców wójtowi krajowemu do rozpoznania sprawy (Kolberg 1894, 5). Wymiar sprawiedliwości w sprawach cywilnych przedstawiał się następująco – w miastach pierwszą instancją był burmistrz, drugą całą magistrat, a trzecią księżę biskup osobiście albo przez delegata. Ważne sprawy burmistrz przedstawiał od razu magistratowi. We wsiach księcia biskupa pierwszą instancją był sołtys, ale tylko w sprawach małej wagi. Drugim szczeblem był burgrabia z komornictwa, do którego trafiały sprawy o większej wadze już w pierwszej instancji. Trzecim stopniem był księżę biskup, który powoływał komisarza do zbadania i oceny sprawy lub przekazywał ją do wójta krajowego. Ostatni wraz z notariuszem corocznie objeżdżał wszystkie 7 komornictw biskupich i wymierzał na miejscu sprawiedliwość jako ostatnia instancja (Kolberg 1894, 5). We wsiach szlacheckich pierwszym szczeblem sądowym był sam właściciel dóbr. W drugiej instancji rozstrzygał księżę biskup, na podobieństwo sytuacji, kiedy była apelacja od wyroku burgrabiego. Wójt krajowy nie decydował z samego prawa, a mocą specjalnej delegacji biskupa miał wypowiedzieć swoją opinię. Jednak nie miał decydować o wyroku, gdyż ten wydawał sam księżę biskup, nazywany *Serenissimus*. Trzeciej instancji nie znano (Kolberg 1894, 5). Sprawy osób z immunitetem (*exempti*) czyli szlachty, sług dworskich i innych sług księcia biskupa oraz urzędników magistratu osądzał bezpośrednio *Serenissimus*. Powoływał on swojego komisarza, który prowadził dochodzenie i rozstrzygał sprawę (Kolberg 1894, 6). Od wyroków burgrabiego komornictwa lidzbarskiego i wójta krajowego możliwa była apelacja do księcia biskupa. Jeśli sprawa tego wymagała, kierował ją do wikariusza sądowego (oficjała) i on przeprowadzał dochodzenie oraz wydawał wyrok (Kolberg 1894, 6).

Reprezentantem Warmińskiej Kapituły Katedralnej w realizacji wymiaru sprawiedliwości w jej dobrach był powoływany w tym celu administrator (Grygier 1972, 130; Szorc 1990, 396). Pochodził on z jej grona i potrzebował corocznego zatwierdzenia przez nią. Judykaturę we wsiach wykonywał burgrabia, który zajmował się też ściąganiem dochodów i rachunkowością wraz z przydzielonym mu notariuszem. W miastach wykonywały to ich zarządy i urzędnicy (*das Scabinat*),

zatwierdzani przez kapitułę (Kolberg 1894, 11-12). W 3 komornictwach kapitulnych w sprawach cywilnych sądzony był szlachcic przez administratora kapituły, a w drugiej instancji przez gremium kapitulne. Nie było trzeciego stopnia (Kolberg 1894, 12). Kiedy szlachcic był obwiniony, wówczas administrator kapitulny powoływał urzędnika magistratu z miasta komornictwa. Ten prowadził dochodzenie, kierował obwinionego do aresztu i wydawał wyrok, który sprawdzał administrator i przesyłał go do kapituły. Ta zaś mogła skazanego ułaskawić bądź zatwierdzić wyrok (Kolberg 1894, 12). Kiedy sprawę cywilną miał mieszczanin albo mieszkaniec miasta, wówczas pierwszą instancją sądową był magistrat, drugą administrator kapitulny, a w trzeciej instancji rozstrzygała kapituła. Kiedy mieszczanin lub mieszkaniec miasta stał się obwiniony, wówczas w tym mieście sąd ławników prowadził proces i wydawał wyrok w pierwszej instancji. Trafiał on do administratora, który albo ułaskawiał, albo milcząco potwierdzał wyrok. Od niego zależało przesłanie wyroku do kapituły (Kolberg 1894, 12). Kiedy człowiek wolny lub chłop albo inny poddany we wsi kapitulnej miał sprawę cywilną, wyrok w pierwszej instancji wydawał burgrabia, w drugiej administrator, a w trzeciej kapituła. Jeśli człowiek wolny lub chłop albo inny poddany we wsi kapitulnej miał sprawę karną, to prowadził ją urzędnik z magistratu miasta komornictwa. Wydawał on wyrok i przekazywał go do administratora, który albo ułaskawiał, albo zatwierdzał wyrok. Mógł też przekazać wyrok do kapituły (Kolberg 1894, 12). Szlachta podległa kapitule to byli wszyscy z przywilejem karania poddanych dybami, wyrokowali oni w pierwszej instancji w sprawach cywilnych niesamodzielnie o swoich dobrach, gdyż istniał wymóg udziału sądu ławników z miasta komornictwa, z prawem apelowania do administratora w drugiej instancji, a do kapituły na trzecim stopniu. W sprawach karnych potrzebowali również udziału sądu ławników z miasta komornictwa i wydawali wyrok. Jeśli była zasądzona kara śmierci, to do jej wykonania nie było potrzebne zatwierdzenie kapituły i można ją było egzekwować (Kolberg 1894, 12-13). Administratorowie kapituły mieli wykształcenia prawnicze (Kolberg 1894, 13). Adwokaci nie byli znani na Warmii, ale mogli być powoływani spoza jej terenu (Kolberg 1894,

28). Sądownictwo warmińskie przyjmowało dokumenty pisane po niemiecku, ale protokoły i wyroki sporządzano po łacinie (Kolberg 1894, 20).

Biskup warmiński i kapituła byli panami swych posiadłości jako właściciele obszarów immunizowanych w sensie prawnoprywatnym. Posiadali *dominium*, ale nie *imperium* (Leśnodorski 1949, 89). Tworzenie hipotek i zadłużanie na majątkach ziemskich było możliwe. Dokonywało się przez burgrabiego, który oceniał stan i koncesjonował pożyczkę (Kolberg 1894, 20). W miastach hipoteki były słabo znane, podobnie i weksle. W siedzibach komorictw prowadzone były rejestry księgowe: protokołów magistratu dotyczące rozporządzeń ekonomicznych, policyjnych i cywilnych; protokołów sądowych dotyczące spraw kryminalnych i drobnych przestępstw; testamentów; poświadczeń urodzin dzieci ślubnych; zapisów urzędu burmistrza dotyczące kontraktów, podziałów własności itd. Depozyty pieniężne znane były we wszystkich kasach miast *dominium* (Kolberg 1894, 32-34).

1.1. Charakter władzy świeckiej biskupów warmińskich

W rozumieniu działalności książąt biskupów Rzeszy Niemieckiej brano pod uwagę: urząd kościelny, wykonywane funkcje jako władca terytorialny i książę (Braun 2013, 11). *Serenissimus* duchowny Rzeszy był zobligowany do realizacji pisemnych i niepisanych praw na terytorium mu powierzonym. W praktyce był zmuszony do współrządzenia z kapitułą katedralną, a także stanami. Oczekiwano od niego zapewnienia bezpieczeństwa na zewnątrz i porządku wewnętrznego na takim terytorium (Braun 2013, 11). Biskup warmiński realnie posiadał tylko samodzielny zarząd *dominium* (*Verwaltungsbefugnis*) i to upodabniało go do książąt Rzeszy (Leśnodorski 1949, 100). Połączenie zaś instytucji *dominium* z immunitetem przyniosło sprawowanie władzy sądowej na wyodrębnionym terytorium (*Gerichtshoheit*) (Grygier 1972, 131-132). Wójt krajowy na Warmii kontrolował dochody i sądownictwo poddanych, którzy posiadali immunitety (Grygier 1972, 150). Biskup był też od 1508 r. prezesem stanów Prus Królewskich (Leśnodorski 1949, 74). Wraz z powstaniem Prus Książęcych

po 1525 r. biskupi warmińscy zaczęli używać tytułu także biskupa sambijskiego, gdyż doszło do protestantyzacji Królewca. W sprawie szczególnej pozycji prawnej biskupa wypowiedziała się także Stolica Apostolska. Papież Benedykt XIV brawem *Ad perpetuam* z 21 kwietnia 1741 r. przyznał przywilej paliusza (Pawluk 1986, 206, przypis 6) biskupowi warmińskiemu i sambijskiemu Adamowi Stanisławowi Grabowskiemu, księciu Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, oraz jego następcom. Stolica Apostolska uznawała zatem nabyty wcześniej przywilej specjalnej godności na terytorium biskupim (Benedykt XIV 1994, 208-209). Dotyczyło to w szczególności księcia biskupa Ignacego Krasickiego. Za jego rządów doszło do aneksji Warmii przez Fryderyka II, ogłoszonej patentem z 13 września 1772 r. (Fryderyk II 1772a, 385-390). Król zarządził w nim złożenie sobie hołdu w Malborku 27 września tegoż roku i zobowiązał do tego również biskupów zajętego terytorium Prus Królewskich (Fryderyk II 1772a, 388). Przysięgę wiernopoddania na zamku w Malborku 28 września 1772 r. w imieniu biskupa warmińskiego złożył baron Karl von Zehmen, biskup pomocniczy i delegaci Warmińskiej Kapituły Katedralnej (Wojtkowski 1995, 25-26).

2. Rozporządzenia przejściowe po aneksji Warmii przez Prusy

Fryderyk II informował patentem z 28 września 1772 r. o włączeniu Warmii (*das Ermeland*) wraz z dotychczasowymi Prusami Królewskimi do swojego państwa i o nowym porządku prawnym w nabytych terytoriach po I rozbiore. Utworzył prowincję o nazwie Prusy Zachodnie z siedzibą w Kwidzynie. Jako absolutystyczny władca powoływał się na bezprawne przetrzymywanie tych terytoriów przez Królestwo Polskie. Rozwiązany został sąd lanwójtowski w Lidzbarku i cofnięte uprawnienia administratora kapituły katedralnej (Fryderyk II 1772b, 451-452). Król informował o utworzeniu dla Prus Zachodnich w sprawach duchownych i świeckich Naczelnego Sądu Dworskiego i Krajowego w Kwidzynie (*Ober-Hof- und Landesgericht in Marienwerder*) bezpośrednio podległego monarsze i jego ministrom (Fryderyk II 1772b, 454). Sądom kościelnym pozostawiono ich kompetencje do *causas vere ecclesiasticas et causas matrimoniales*. We

wszystkich *causas civiles, super iure patronatus et decimis* był władny Naczelny Sąd Dworski i Krajowy w Kwidzynie (Fryderyk II 1772b, 455). Uporządkowane miało zostać sądownictwo patrymonialne. Sprawozdanie z 22 grudnia 1772 r. o stanie judykatury na terenie *dominium* warmińskiego sporządził dla króla Fryderyka II Naczelny Sąd Dworski i Krajowy w Kwidzynie. Przekazał on wskazówki, aby doszło do dostosowania Warmii do systemu prawnego pruskiego (Kolberg 1894, 42). Monarcha miał zdecydować, czy odebrać władzę świecką na tym terytorium biskupowi i kapitule katedralnej, wyznaczając tym podmiotom roczną pensję na ich utrzymanie, czy też pozostawić *status quo* (Kolberg 1894, 43). Urząd pruski domagał się, aby sprawy wymiaru sprawiedliwości realizowane były w języku niemieckim. Oznaczało to konieczność powołania do życia Sądu Landwójtowskiego (*das Land-Vogtei-Gericht*) z 3-4 pracownikami dla całej Warmii. Przewidywano poddanie tego trybunału nadzorowi Sądu Dworskiego i Krajowego w Kwidzynie, wyznaczenie pensji na utrzymanie oraz ustalenie siedziby. Ta ostatnia mogła mieć lokalizację w Dobrym Mieście (*Guttstadt*), bądź w pobliżu w biskupim pałacu letnim w Smolajnach (*Schmolaynen*) lub w dotychczasowej siedzibie wójta krajowego w Lidzbarku (Kolberg 1894, 45-46). Reforma sądownictwa za czasów Fryderyka II miała charakter całościowy i postawiła je na bardzo wysokim poziomie fachowości i niezależności (Salmonowicz 1980, 43). Przedstawiony projekt reformy zrealizował Fryderyk II jako formę kompromisową, powołując do życia Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku. Reforma sądownictwa świeckiego związała się z urzędem biskupa warmińskiego i była wyjątkiem od oświeceniowej tendencji ograniczania praw Kościoła katolickiego (Salmonowicz 1980, 44).

2.1. Ustalenie tytułatury biskupów warmińskich

Biskup Ignacy Krasicki zwrócił się do Fryderyka II pismem z 25 stycznia 1773 r. w sprawie swoich dochodów oraz uprawnień w związku z aneksją Warmii. Monarcha odpowiedział listem, zapewniając o utrzymaniu dotychczasowej jurysdykcji na wzór praw

obowiązujących na Śląsku i zleceniu dokonania stosownej regulacji¹. Departament spraw zagranicznych w kancelarii królewskiej w Berlinie pismem z 9 marca 1773 r. przypomniał istnienie przywileju tytułu książęcego biskupów warmińskich, jako książąt Rzeszy. Zaproponowano, aby w korespondencji tytułować Ignacego Krasickiego księciem, opuszczając odniesienie do Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Taka forma miała zależeć wyłącznie od woli panującego. Przybrała postać na podobieństwo ówczesnego tytułowania biskupa wrocławskiego po aneksji Śląska w 1742 r. Zaakceptował to Fryderyk II. Wówczas biskupowi warmińskiemu został załączony rozkaz gabinetowy z 15 marca 1773 r., zabraniający mu używania dotychczasowych tytułów: księcia Rzeszy, biskupa sambijskiego oraz prezesa stanów pruskich (Fryderyk II 1883, 507; Ornatek 2022, 32).

2.2. Diecezja warmińska w systemie prawnym pruskim

Wraz z przejściem przez skarb państwa dóbr kościelnych (Obłąk 1967, 5-6) urzędnicy Prus Zachodnich przystąpili do tworzenia nowej instytucji sądowej. Pismo do księcia biskupa z 14 lipca 1773 r. z Rządu Prus Zachodnich w Kwidzynie w języku niemieckim (w stylu odręcznej kursywy) przedstawiło plan unifikacji w ramach nowej prowincji. Król pruski zaproponował powołanie trybunału jako kolegium osób, jak też jego subsydiowanie. Miał powstać sąd okręgowy i jego lokalizację przewidywano w pałacyku letnim biskupów warmińskich w Smolajnach koło Dobrego Miasta. Monarcha dostrzegął dotychczasowe współzrządzenie na tym obszarze biskupa i Warmińskiej Kapituły Katedralnej. Sąd miał mieć kompetencję w sprawach cywilnych i karnych (*in civilibus et criminalibus*) oraz patrymonialną (*Patrimonialjurisdiktion*) (Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. „Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 14 lipca 1773.”, 1rv, 2rv, 3r). Kolejne pismo w języku

¹ „Pour ce qui est de la jurisdiction, Vous pouvez etre assuré que Vous en jouirez comme par le passé, à la difference pres cepend[ent], que Vous l'exercerez sur le pied de la Silesie, que je trouve preferable, et sur lequel je l'ai fais regler.” (Fryderyk II 1958, 226).

francuskim informowało, że sprawy wymiaru sprawiedliwości w Królestwie Pruskim mają być realizowane po niemiecku. Powołano się na przedstawiony plan reorganizacji sądownictwa na Warmii, licząc na uzyskanie satysfakcji biskupa (Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. „Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 15 lipca 1773.”, 4r). List używa tytułu *Votre Altesse* wobec Ignacego Krasickiego, które na Warmii kojarzone było z władzą biskupa jako zwierzchnika gruntowego *Serenissimus* (Grygier 1972, 131). Następne pismo zostało skierowane do księcia biskupa po niemiecku informując, że bardziej dogodna lokalizacja siedziby nowego sądu będzie jednak w skrzydle pałacu biskupiego w Lidzbarku. Zapytywano o zdanie Krasickiego w kwestii takiego rozwiązania dla siedziby trybunału landwójtowskiego na Warmii (Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. „Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 19 lipca 1773.”, 5r). U góry karty znalazło się streszczenie po francusku niemieckiego tekstu listu, jednak już innego wyglądu. Kolejne pismo do księcia biskupa potwierdzało już sugerowaną lokalizację w Lidzbarku. Przewidywało prowadzenie przez sąd rejestrów gruntowych oraz depozytów i podkreślało także rolę Warmińskiej Kapituły Katedralnej przy powoływaniu pracowników sądu (Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. „Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 25 lipca 1773.”, 6rv-7r). Tego, czy książę biskup udzielał odpowiedzi na powyższą korespondencję, nie można jednak potwierdzić archiwaliami.

Rozstrzygnięcia na temat kształtu sądownictwa świeckiego na Warmii przyniosła jesień roku 1773. W dniu 18 września w Warszawie podpisany został traktat rozbiorowy przez Rzeczpospolitą Obojga Narodów, ratyfikowany z końcem miesiąca, cedujący obszar dawnych Prus Królewskich Fryderykowi II (Salmonowicz 1985, 108). W art. II król polski uznał patent notyfikacyjny z 13 września 1772 r., który objął także biskupstwo warmińskie (*l'Evêché de Varmie*) („*Traité*” 1855, 226). Zgodnie z art. VIII katolicy mieli zachować swobody religijne *in statu quo*, jak sprzed września 1772 r. („*Traité*” 1855, 228). Aktem normatywnym dla judykatury warmińskiej stała się instrukcja króla dla Rządu Prus Zachodnich z 21 września

1773 roku, bazująca na patencie notyfikacyjnym z 1772 r. (Fryderyk II 1773b, 1745-1892; Gut 2013, 245). Zapowiedziała w § 1 stworzenie sądownictwa landwójtowskiego pierwszej instancji, o nazwie zaczerpniętej z dotychczas znanego rozwiązania na terenie Warmii (Ornatek 2022, 33). Jednakże ogłoszenie takiej decyzji dla biskupstwa zastrzeżono odrębnym dokumentem. W § 3 przy sądzie landwójtowskim w Malborku ustalono wyłączenie spraw kryminalnych miasta Tolkmicka (*Tolkemit*) i tamtejszej domeny (*Tolkemitische Domainen-Amt*) na rzecz kompetencji Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego (*Ermländisches Landvogtei-Gericht*). Była to nazwa upodabniająca do innych nowo powstałych sądów królewskich z Prus Zachodnich i po raz pierwszy użyta w dokumencie oficjalnym. Odnosiła się ona do terytorium historycznego, ale w tym przypadku sugerowała powstanie sądu całkowicie przyrównanego do pozostałych pięciu już ustanowionych.

3. Regulamin Biskupiego Warmińskiego Sądu Lanwójtowskiego w Lidzbarku

Dla Warmii powstał zapowiedziany królewski regulamin z 9 października 1773 r., dotyczący ustanowienia, sądowej kompetencji i obowiązków Biskupiego Warmińskiego Landwójtowskiego Sądu w Lidzbarku (*Bischöfliches Ermälndisches Landvogtei-Gericht in Heilsberg*) (Fryderyk II 1773c, 2427-2448)². Wobec obowiązującej już instrukcji z 21 września 1773 r. dla innych sądów landwójtowskich monarcha ustalił funkcje sądownicze dla kolejnego trybunału w zakresie spraw szlachty, miast oraz królewskich domen, powstałych na gruncie dotychczasowego podziału Warmii na komornictwa (Fryderyk II 1773c, 2427-2428). W § 1 przewidziano jego skład, który miał być stale

² Król pruski przewidział (w § 24 patentu notyfikacyjnego) w diecezji wrocławskiej pozostawienie władzy sądowniczej w zakresie czysto kościelnym wyłącznie w rękach księcia biskupa. W zakresie jego judykatury *in causis civilibus* decydować miał jednak specjalny regulamin wydany przez monarchę. (Fryderyk II 1881, 58*). Powstał Biskupi Rząd w Nysie dla księstw kościelnych nyskiego i grotkowskiego (*Bischöfliche Regierung zu Neisse*) oraz Biskupi Sąd Dworski w Nysie (*Bischöfliches Hofrichteramt zu Neisse*) z sędzią i asesorami (*Handbuch* 1795, 234).

obsadzone: dyrektora, radcy i asesora oraz sekretarza, jaki miał prawo głosu na posiedzeniach kolegium, także jednego lub dwóch kopistów, jednego lub dwóch egzekutorów (*Amts-Pfänder-oder Land-Reuter*) i jednego strażnika więziennego. Było to wypełnieniem instrukcji z 21 września 1773 r. (Fryderyk II 1773c, 2428). W Królestwie Pruskim funkcja egzekutora istniała od czasu wydania dokumentu dla Śląska w 1750 r. (Fryderyk II [1750], 1-11). Jego zadaniem było wykonywanie decyzji sędziowskich, nakładanie kar pieniężnych w ramach wyroków sądowych na gruntach szlachty, czyniąc zastawy przekazywane następnie do dyspozycji wymiaru sprawiedliwości. Odstępstwem od reguł była decyzja królewska o ustaleniu finansowania tego sądu. W § 2 postanowiono o przeznaczeniu określonej kwoty ze skarbu koronnego na pensje dla pracowników oraz konieczne wydatki, wynikające z ich zadań. Król zarządził na zasadzie przywileju (*aus Gnaden*), aby wyznaczenie osób na stanowiska pracy i ich nominacje należały do księcia biskupa warmińskiego (Fryderyk II 1773c, 2428-2429). Postawił jednak konkretne warunki: kandydaci na stanowiska dyrektora, asesora oraz sekretarza musieli przedstawić dowody swojej kompetencji, czyli wykształcenia prawniczego, i uzyskać akceptację królewską. Książę biskup był zobowiązany przed wystawieniem nominacji dla pracowników, do uprzedniego przedstawienia kandydata rządowi Prus Zachodnich, a na urząd radcy czynić to miał wyjątkowo wraz z Warmińską Kapitułą Katedralną. To stanowisko zostało w ten sposób szczególnie podkreślone jako podtrzymanie dawnej władzy dominialnej na Warmii. Kandydatury osób miały zawierać podanie wieku, stanu cywilnego, wyznania i dotychczasowego zatrudnienia. W wypadku zdobycia doświadczenia w którymś z pruskich kolegiów sędziowskich należało przedłożyć odpowiednie zaświadczenie. W przeciwnym razie Rząd Prus Zachodnich kierował kandydata na egzamin oraz staż, z którego należało przedłożyć odpowiedni dokument. W ten sposób powstawało sprawozdanie o kandydacie, kierowane do kancelarii królewskiej, celem uzyskania zezwolenia monarchy. Wówczas dopiero książę biskup był uprawniony do wystawienia nominacji pracownikowi sądu. Tylko na niższe stanowiska mógł on nominować według własnego uznania. Król precyzował, że

pierwszeństwo do obsadzania takich stanowisk mieli pensjonowani kombatan ci służby wojskowej (Fryderyk II 1773c, 2429). Monarcha przewidywał w § 59 i 60 instrukcji z 21 września 1773 r. zatrudnienie młodych pracowników, którzy posiadali do tego kwalifikacje, na stanowisku referendarza, do udziału w komisjach i prowadzenia z nich protokołów (Fryderyk II 1773b, 1828). Rozpoczęcie pracy nowo powstałego sądu w Lidzbarku miało nastąpić pod nadzorem komisarza z Rządu Prus Zachodnich i zapewnić należyte wykonywanie obowiązków oraz odpowiedni poziom pracy. Na przyszłość obsadzanie wakujących stanowisk w sądzie miało następować wyłącznie przez wprowadzenie w urząd przez dyrektora tej jednostki. Gdyby wakował urząd dyrektora, nominowany na niego miał być wprowadzony w obowiązki przez Rząd Prus Zachodnich i złożyć odpowiednią przysięgę, której wzór dołączono do regulaminu. Była to forma ślubowania homagialnego wobec króla (Fryderyk II 1773c, 2429-2430). W § 3 na utrzymanie sądu przewidziano wpływy z roku obrachunkowego, z kasy królewskiej, wypłacane kwartalnie z Domeny Wojennej, po przedstawieniu rachunku trybunału. Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski przeznaczał, z woli króla, wpływy z opłat judykatury bezpośrednio na swoje utrzymanie. Tymczasem królewskie sądy landwójtowskie posiadały centralną kasę wspólną i do niej kierowały wpływy ze swojej judykatury, aby były później ewidencjonowane i dystrybuowane na potrzeby utrzymania poszczególnych sądów. To wyróżniało autonomię sądu w Lidzbarku. Przy pierwszym ustanowieniu obsady sądu w Lidzbarku wynagrodzenie pracowników miał pokryć rząd Prus Zachodnich, a pracownicy mieli uiszczać przewidziane podatki (Fryderyk II 1773c, 2430). Zgodnie z § 4 regulaminu Warmia stała się okręgiem nowo powstałej jednostki, wobec osób i spraw, jakie król pruski przypisał sądom landwójtowskim w Prusach Zachodnich. Jednak w dalszych paragrafach tego regulaminu król wskazał różnice podkreślające charakter biskupi sądu w Lidzbarku (Fryderyk II 1773c, 2430-2431). Miasto Tolkmicko i Domena Królewska podlegały tylko w sprawach kryminalnych jurysdykcji Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego (§ 5)

(Fryderyk II 1773c, 2431). Miasto to należało w przeszłości do *dominium* warmińskiego z nadania króla polskiego. (Leśnodorski 1949, 59, 117, przypis 20; Szorc 1983, 177).

Odstępstwem od uprawnień królewskich trybunałów landwójtowskich w Prusach Zachodnich było nadanie immunitetu sądowego niektórym urzędnikom królewskim, mającym stałe zamieszkanie na Warmii (§ 6). Należeli do nich: będący na służbie cywilnej u monarchy jako rzeczywiści i tytularni, wraz z ich żonami, dziećmi i mieszkańcami ich domów, urzędnicy ekonomiczni albo zatrudnieni dzierżawcy generalni i administratorzy urzędów, pracownicy wymiaru sprawiedliwości i aktuariusz sędowi. W uzasadnionych przypadkach w sprawach cywilnych, osobowych i kryminalnych bądź wyznaczenia opieki nad małoletnimi mogli odwołać się do sądu królewskiego, mając zamieszkanie na Warmii. Oznaczało to immunitet wobec Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego i procedowanie w Królewskim Sądzie Landwójtowskim w Malborku (Fryderyk II 1773c, 2431-2432). Kolejnym przepisem w § 6 regulaminu było powołanie się króla na rozporządzenie dla szlacheckich sądów partymonialnych z 17 września 1773 r. w Prusach Zachodnich (Fryderyk II 1773a, 1750-1751; Gut 2013, 70) i jego § 13, traktujący o terminach sądowych (Fryderyk II 1773c, 2432). Regulamin definiował instancję sporu w § 8. Przy wartości do 20 talarów istniało prawo odwołania się od innego królewskiego sądu landwójtowskiego. Miało być sformułowane jako apelacja w procedurze komisji. Przy odwołaniu się od decyzji Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego zachodziła taka procedura wobec Królewskiego Pruskiego Sądu Landwójtowskiego w Malborku (Fryderyk II 1773c, 2432). W § 9 regulamin przypomina obsadę pracowników i finansowanie odmienne od pozostałych sądów. Informuje na temat powoływania i obowiązków adwokatów, zgodnie z § 63 instrukcji z 21 września 1773 r. (Fryderyk II 1773b, 1830). W sądach landwójtowskich miało być powołane kolegium w liczbie 14 adwokatów. Zaleceniem było, aby w każdej miejscowości, gdzie istniał taki sąd, mieszkało 2 obrońców. Posiadali oni uprawnienie do podejmowania swoich obowiązków w innych trybunałach landwójtowskich. Monarcha wymagał od kandydatów odpowiedniego

wykształcenia prawniczego i wykazania się uprzednią praktyką sądową (Fryderyk II 1773c, 2432-2433). W § 10 regulaminu Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski był zobowiązany do prowadzenia ewidencji wpływów, ich przechowywania oraz liczenia. Dodatkowo z kasy królewskiej pochodzić miała kwota na pensje dla pracowników judykatury. Stąd istniał obowiązek w kasie opłat sądowych do ewidencjonowania wpływów i rozchodów. Trybunał ten był obowiązany do przesyłania do Rządu Prus Zachodnich rocznego zestawienia stanu kasy opłat sądowych (Fryderyk II 1773c, 2433). Inna regulacja wynikała z rozporządzenia o kosztach postępowania kryminalnego. W wypadku, kiedy oskarżony nie był w stanie pokryć wydatków procesowych, miał to uczynić Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski z własnego funduszu, ustalonego wcześniej w § 3 regulaminu. Jednak w przypadku, kiedy ten trybunał musiał podejmować się dochodzenia kryminalnego na zlecenie magistratu albo sądu patrymonialnego, wówczas koszty z tym związane, w tym transportu, pokrywał Rząd Prus Zachodnich (Fryderyk II 1773c, 2434). Król zwolnił Warmię z obowiązku zatrudnienia w sądzie landwójtowskim dodatkowego asystenta do rejestrów księgowych (Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie 1773, 1923). Również nie widział potrzeby zatrudniania tłumacza, twierdząc, że większość ludności posługuje się językiem niemieckim (Fryderyk II 1773c, 2434; Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie 1773, 1924). W załączniku do regulaminu przewidziana była treść przysięgi składanej przez dyrektora sądu, radcę, asesora, sekretarza, poborcę opłat sądowych, referendarza, kopistę, egzekutora oraz strażnika więziennego. W każdym rodzaju zobowiązania występowało wskazanie, że książe biskup warmiński zatrudnił daną osobę w Biskupim Warmińskim Sądzie Landwójtowskim w Lidzbarku (Fryderyk II 1773c, 2432-2433). Stanowiło to podkreślenie dawnej zwierzchniej władzy biskupa warmińskiego, wynikającej z dominialnego *ius gladii* (Ornatek 2022, 33).

Rząd Prus Zachodnich ogłosił 26 lipca 1774 r. (Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie 1775, 667-670)³, że podobnie jak w innych częściach tej prowincji rozpoczęły działalność nowe trybunały królewskie i powstał Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku. Przypomniano, że do jego zadań przynależała jurysdykcja w sprawach cywilnych i karnych, opieki prawnej oraz rejestrów gruntów i skarg z nimi związanych.

4. Dalsze reformy sądownictwa na Warmii

Fryderyk II kontynuował reformę sądownictwa w Prusach Zachodnich i Wschodnich. Na Warmii doszło do połączenia poszczególnych szlacheckich jurysdykcji patrymonialnych w dwa zbiorcze justyтарыaty, potwierdzone decyzją ministerialną z 4 maja 1781 r. (Gut 2013, 74, przypis 135). Reskrypt Fryderyka II z 3 grudnia 1781 r. zniósł sądy landwójtowskie w Prusach Zachodnich (Wienfort 2001, 30-32), a wzorem śląskim wprowadził powiatowych radców sądowych (Gut 2013, 75). Pozostawił jednak Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku (Goldbeck [1785], 45, 47; Breithaupt 1872, 8), przeznaczony do wykonywania bezpośredniej władzy nad szlachtą i osobami z immunitetem sądowym. Stał się wyjątkiem obok Królewskiego Pruskiego Sądu Landwójtowskiego w Lęborku – §. 8, n. 7 (Fryderyk II 1782, 719-720; Gut 2013, 245, przypis 240). Rozporządzenie królewskie przewidziało w § 26, n. 1 przeniesienie Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego z przynależności Rządu Prus Zachodnich w Kwidzynie i podległości apelacyjnej od Malborka do Rządu Prus Wschodnich w Królewcu. Biskupstwo warmińskie składało się z 2 okręgów sądowych: braniewskiego i lidzbarskiego. Zmianę tłumaczono naturalnym położeniem geograficznym. Sąd w Lidzbarku miał kompetencje cywilne i karne, a instancją apelacyjną był dla niego Naczelny Sąd Królewski w Królewcu (Gut 2013, 57). Postanowienie o apelacji od wyroku sądu niższej instancji w Prusach Wschodnich posiadało zależność od wartości przedmiotu sporu. Kiedy wynosiła

³ Tekst niemiecki i polski został opublikowany na druku ulotnym, <https://wmbc.olsztyn.pl/Content/15568/OS-223.pdf>. Accessed 31 May 2025.

do 200 talarów, rozpatrywał ją sąd w Królewcu. Powyżej tej wartości kierowano apelacje do Naczelnego Trybunału (*das Ober-Tribunal*) w Berlinie (Fryderyk II 1782, 729-730). W 1781 r. zlikwidowana została instytucja adwokatów w monarchii pruskiej (Gut 2013, 66, przypis 107).

Sąd pozostał trybunałem mediacyjnym dla terytorium dawnego *dominium* warmińskiego, zamieszkiwanego przez osoby z immunitetem (*die Eximirten*) jeśli nie posiadały uprawnień do procedowania w Naczelnym Sądzie Krajowym w Królewcu (*Ober-Landesgericht zu Königsberg*). Istniał jako sąd niższej instancji (*Handbuch* 1795, 210; Starke 1839, 16). Podczas wakatu biskupstwa i przejmowania inwentarza w 1795 r. świadkiem urzędowym był dyrektor Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego (Obląg 1967, s. 9). Pod koniec XVIII w. do lat 30. XIX w. Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku zaczął być oficjalnie nazywany na dworze królewskim Książęco-Biskupim Warmińskim Sądem Landwójtowskim w Lidzbarku (*Fürst-Bischöfliches Ermeländisches Landvogteigericht zu Heilsberg*) (*Handbuch* 1799, 248; *Handbuch* 1800, 213; *Handbuch* 1836, 431)⁴.

Absolutystyczny król pruski w swoich państwach pozostawał źródłem prawa, jakie uzupełniał i zmieniał, według swojej woli (Janicka 1987, 36-37). Słusznym wydaje się pogląd Moniki Wienfort, która stoi na stanowisku, że regulaminy i prawo prowincjalne domino wało, a Landrecht pruski z 1794 r. (*Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten von 1794*) w sprawach sądowych pozostawał systemem prawnym pomocniczym (Wienfort 2000, 74). Odnosiło się to w szczególności do regulaminu Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego.

⁴ Podobnie stosowano wówczas w diecezji wrocławskiej nazwę Książęcy Biskupi Sąd Dworski w Nysie (*Fürst-Bischöfliches Hofrichteramt zu Neiss*) (*Handbuch* 1799, 277).

5. Nowa struktura wyższych sądów w Królestwie Pruskim i ograniczenie kompetencji księcia biskupa oraz kapituły w obsadzie pracowników judykatury

Rozporządzenie królewskie z 27 października 1810 r. dawało ministrowi sprawiedliwości uprawnienie do mianowania radców i dyrektora sądu we wszystkich większych miastach, z uzyskaniem akceptacji królewskiej dla kandydatów. Rola księcia biskupa i Warmińskiej Kapituły Katedralnej ograniczyła się tylko do prezentowania osób na te stanowiska, a nie ich zatrudniania. Następowo ograniczanie dotychczasowych przywilejów sądowniczych w monarchii pruskiej (Fryderyk Wilhelm III 1810, 19; Starke 1839, 29)⁵.

Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski zachował swoją strukturę niezmienną od czasu powstania. Miał siedzibę w pałacu biskupim, wzniesionym przez księcia Adama Stanisława Grabowskiego w Lidzbarku. Tam też częściowo oraz w budynku Wysokiej Bramy mieścił się areszt do niego należący (Starke 1839a, 30). Jego terytorium obejmowało dawne *dominium* warmińskie, podzielone na okręgi w Olsztynie, Braniewie, Lidzbarku i Reszlu (Starke 1839b, 4). Temu sądowi, a także Księżęcem Biskupiem Sądowi w Nysie, Ziemskiemu i Grodzkiemu Sądowi w Gorlicach oraz Sądowi w Landsbergu nad Menem przysługiwały specjalne kompetencje. Na swoim obszarze działania mogły one orzekać w sprawach osób i gruntów ziemskich bez immunitetu, a także posiadały uprawnienia do orzekania w sprawach osób i gruntów ziemskich, które przynależały do właściwości forum z immunitetem sądów wyższych (Starke 1839b, 72). Sprawy przestępstw duchownych na terenie Warmii, jeśli nie należały do *causas vere ecclesiasticas vel spirituales*, znajdowały się w kompetencji Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego. Wyjątkiem był biskup diecezjalny, biskup pomocniczy oraz Warmińska Kapituła Katedralna. Te osoby mógł sędzić Naczelny Sąd Krajowy w Królewcu (Starke 1839b, 354). Sprawy mieszkańców Warmii, z racji

⁵ Na Śląsku Książe Biskupi Sąd w Nysie z uwagi na edykt sekularyzacyjny z 30 października 1810 r. z rozporządzenia monarchy stał się Królewskim Pruskim Sądem Księstwa Nyskiego (Gut 2013, 219-220, przypis 154).

wykonywania przez nich zadań państwowych, których przywilej sądowy przewidywał wyłączną podległość naczelnemu Sądowi Krajowemu w Królewcu, w wypadku ich śmierci podlegały już kompetencji Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego. Odnosiło się to do regulacji spadkowej oraz jurysdykcji nad wdową i dziećmi (Starke 1839a, 29-30). Temu trybunałowi nie podlegały sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa obojga stron katolickich, gdyż posiadał taką kompetencję książęco-biskupi sąd duchowny we Fromborku. Natomiast wobec rządcy biskupstwa sąd ten miał zobowiązanie: sprawdzania zabezpieczenia wydawanych i kapitalizowanych środków finansowych, przedkładanie ekspertyz na temat skarg wniesionych przez mieszkańców parafii do księcia biskupa jako ich kościelnego przełożonego oraz prowadzenie dochodzenia w takich sprawach, a także realizację zleceń specjalnych z jego strony (Starke 1839a, 30).

Sąd ten posiadał realną władzę nad gruntami ziemskimi z immunitetem. Jednak prowadzenie ksiąg hipotecznych dla domen państwowych i lasów na terenie Warmii należało do Naczelnego Sądu Krajowego w Królewcu. Jeśli podlegały one alienacji, jako posiadające immunitety, wówczas księgi hipoteczne przekazywane były do Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego. Również w wypadku gruntów ziemskich bez immunitetów położonych na terenie Warmii, które zostały zastawione, ich księgi hipoteczne miały być przekazane do tego trybunału przez inne królewskie sądy na tym obszarze (Starke 1839a, 30).

Omawiany trybunał miał jurysdykcję kryminalną na całym obszarze dawnego *dominium* warmińskiego. Dotyczyło to i domen królewskich wprost, jak i przypadków przestępstw w miastach i w zakresie gruntów, gdy sądy królewskie postanowiły o tym. Jednak wówczas miały zobowiązanie do pokrycia kosztów prowadzonego postępowania (Starke 1839a, 30).

6. Przekazywanie kompetencji sądów królewskich Biskupiemu Warmińskiemu Sądowi Landwójtowskiemu

Minister sprawiedliwości zarządził 21 marca 1823 r. przyłączenie do Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego dotychczasowej

jurysdykcji Królewskiego Sądu Powiatowego w Jezioranach nad wsiami: Świętajno (Frauenwalde), Żegoty (Siegfriedswalde), Tolniki Wielkie (Tollnigk) oraz Winiec (Winken) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1823, 185). Zaisztowała kolejna zmiana. Postanowił o tym reskrypt ministerialny z 7 marca 1823 r. Kompetencja dotyczyła miasta Lidzbarka, królewskich miejscowości w 9 okręgach wiejskich oraz 6 sądów patrymonialnych. Rząd Prus Wschodnich połączył od 1 lipca 1823 r. z Biskupim Warmińskim Sądem Landwójtowskim dotychczasowy Królewski Sąd Grodzki (*Königl. Stadtgericht Heilsberg*) oraz Królewski Sąd Powiatowy (*Königl. Justitzamt Heilsberg*) w Lidzbarku (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1823, 195-196; Starke 1839a, 30). Królewski Naczelny Sąd w Królewcu przekazał Biskupiemu Warmińskiemu Sądowi Landwójtowskiemu od 1 marca 1824 r. tymczasową administrację sądem patrymonialnym w Klutajnach (Klotainen) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1824, 70).

Królewski Naczelny Sąd w Królewcu ogłosił 1 czerwca 1827 przekazanie zakresu zadań Biskupiemu Warmińskiemu Sądowi Landwójtowskiemu. Przewidywał rozsądzanie spraw bagatelnych do wysokości 50 talarów, dotyczących najmu, spadków, a także uwierzytelnianie pokwitowań wypłat z kas królewskich w sprawach gruntowych, o ile były wymagane. Skargi na przewlekłe rozstrzygnięcie spraw miały być kierowane do Królewskiego Naczelnego Sądu w Królewcu. Przypomniano, że reskrytem sądu apelacyjnego z 8 września 1820 r. zmienione zostały postanowienia regulaminu z 8 października 1773 r. Aktualnie wdowy i dzieci aktywnych i emerytowanych wojskowych w oczekiwaniu na otrzymanie funduszy wparcia podlegały kompetencji Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1827, 152-153). Podobnie jak w innych prowincjach pruskich następowało również na Warmii zrzekanie się części szlachty praw do immunitetu sądowego osób i gruntów na rzecz państwa, wykonywanych dotąd w Biskupim Warmińskim Sądzie Landwójtowskim (Gut 2013, 249). W oparciu o dyspozycje ministerstwa sprawiedliwości dochodziło do przekazywania tych uprawnień sądom królewskim. Czynił to Królewski Naczelny Sąd w Królewcu. Przydzielił jurysdykcję nad dobrami Nikielkowo (Nickelsdorf) oraz

Wyrandy (Wiranden) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Olsztynie (*Land- und Stadtgericht zu Allenstein*) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1828, 27), jurysdykcję nad dobrami Łężany (Loszeinen) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Reszlu (*Land- und Stadtgericht zu Rößel*) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1828, 129-130), jurysdykcję nad dobrami Kalis (Kunkendorf) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Jezioranach (*Land- und Stadtgericht zu Seeburg*) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1828, 212) jurysdykcję nad dobrami Wały (Wallen), Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Olsztynie (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1828, 295), jurysdykcję nad dobrami Track (Trautzig) i Szesowłok (Sechshuben) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Olsztynie (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1829, 15), jurysdykcję nad dobrami Garzewo (Alt-Garschen) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Dobrym Mieście (*Land- und Stadtgericht zu Guttstadt*) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1829, 281), jurysdykcję nad dobrami Dąbrówka Mała (Klein-Damerau) oraz Szypry (Schippern) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Barczewie (*Land- und Stadtgericht zu Wartenburg*) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1829, 289), jurysdykcję nad dobrami Gajlity (Galitten) oraz Zaręby (Sperwatten) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Barczewie (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1829, 303), jurysdykcję nad dobrami Kramarzewo (Krämersdorf) oraz Mirosław (Mengen) z Wielewem (Fehlau) Sądowi Ziemskiemu i Grodzkiemu w Bisztyнку (Bischofstein) (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1831, 38).

7. Utworzenie Królewskiego Sądu Landwójtowskiego w Lidzbarku

Po śmierci księcia biskupa warmińskiego Josepha von Hohenzollerna-Hechingena w 1836 r., monarchia pruska zaprzestała używania tytułu książęcego wobec jego następców, od Andreasa von Hattena (*Handbuch* 1839, 227). Na dworze królewskim używano wówczas nazwy Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku (*Ermländisches Landvoigteigericht zu Heilsberg*) (*Handbuch* 1839, 433), która występowała też w regulaminie z 1773 r. (Fryderyk II 1773c, 2430). Zmiana nazwy i powiększenie organizacji dotychczasowego Książęcego Biskupiego Warmińskiego Sądu Landwójtowskiego w Lidzbarku nastąpiła

rozporządzeniem Fryderyka Wilhelma III z 9 października 1838 r. (Rząd Prus Wschodnich w Królewcu 1838, 221-225; Starke 1839a, 492-494) na Królewski Landwójtowski Sąd w Lidzbarku (*Königl. Landvoigteigericht zu Heilsberg*), bez odnoszenia się do nazwy Warmii i urzędu biskupiego (*Handbuch* 1843, 487), 65 lat po decyzji Fryderyka II. Stało się to na wniosek ministerstwa sprawiedliwości i dotyczyło ulepszenia systemu karnego pozostałych sądów królewskich na terenie dawnego *dominium* warmińskiego. Zarządzenie weszło w życie 1 stycznia 1839 r. W § 1 monarcha postanowił o trwaniu judykatury jako kolegiального trybunału podległego Królewskiemu Naczelnemu Sądowi w Królewcu. Jako taki był zwyczajną jurysdykcją dla miasta Lidzbarka z jego posiadłościami ziemskimi (Heilsberg) oraz w powiecie lidzbarskim dla katolickich parafii: Lidzbark, Kiwity (Kiewitten), Krekole (Kreckollen), Kraszewo (Reichenberg), Ignalin (Reimerswalde), Rogóz (Roggenhausen), Żegoty (Siegfriedswalde), Kochanówka (Stolznhagen) oraz Kłębowo (Wernegitten). Dla całego terytorium dawnego *dominium* warmińskiego, podzielonego na 4 powiaty: Olsztyn (Allenstein), Braniewo (Braunsberg), Lidzbark (Heilsberg) oraz Reszel (Rößel), tworzył osobową i rzeczową własność terytorialną dla osób i gruntów z immunitetem sądowym, przy zachowaniu uprawnień Królewskiego Naczelnego Sądu w Królewcu. Rozszerzeniem kompetencji Królewskiego Sądu Landwójtowskiego w Lidzbarku stało się przydzielenie władzy nad osobowym i obywatelskim wymiarem sprawiedliwości dotyczącym duchowieństwa katolickiego w Świętej Lipce (Heilige Linde). Parafia ta została utworzona dopiero w roku 1816 i jej terytorium nie należało do *dominium* warmińskiego. Jednak nieruchomości pojezuickie były darowiznami szlacheckimi i traktowano je na równi z tymi z immunitetem (Kolberg 1894, 25). Takie rozwiązanie utrzymało się przez dekadę. W 1849 r. nastąpiła likwidacja sądów patrymonialnych, prawnie zrównująca wszystkich mieszkańców monarchii pruskiej (Fryderyk Wilhelm IV 1848, 1-13; Gut 2013, 345n). W Lidzbarku powstał już tylko Królewski Sąd Okręgowy (*Königl. Kreisgericht zu Heilsberg*) (*Königlich* 1851, 575).

Zakończenie

Monarchia absolutystyczna w Prusach po aneksji Warmii za rządów Ignacego Krasickiego zdecydowała w 1773 r. o utrzymaniu świeckiej jurysdykcji biskupa nad mieszkańcami dawnego *dominium*. Stanowiło to nawiązanie do wielowiekowej tradycji zarządu terytorium kościelnym przez sąd wójta krajowego z siedzibą w Lidzbarku w terytoriach biskupich oraz sąd administratora kapitulnego w dobrach mu podległych. Nazwa sąd landwójtowski została przejęta do tworzenia sądownictwa na dawnych terytoriach Prus Królewskich. Monarcha tytułował biskupa warmińskiego księciem (*Handbuch* 1795, 310) (zabraniając odniesienia do Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, diecezji sambijskiej i prezesury stanów pruskich) na podobieństwo do biskupa wrocławskiego, choć tamten posiadał godność na podstawie księstw piastowskich w Nysie i Grodkowie (*Fürstentum Neisse, Herzogtum Grottkau*) (*Handbuch* 1795, 315). Fryderyk II 9 października 1773 r. powołał do życia Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku, nadając mu specjalny regulamin. Przez 65 lat instytucja ta reprezentowała sądownictwo patrymonialne *in civilibus et criminalibus* na dawnym terytorium *dominium* warmińskiego. Władca niekatolicki zezwolił przywilejem (*aus Gnaden*) na ustanowienie w swoim kraju sądownictwa formalnie partykularnego i na zatrudnianie urzędników przez biskupa wraz z Warmińską Kapitułą Katedralną. Rozwiązanie to upodabniało do sądownictwa diecezji wrocławskiej, wcześniej włączonej do monarchii pruskiej. Regulamin wprowadził wymóg zdobycia wykształcenia w naukach prawnych na wyższych uczelniach oraz odpowiedniej praktyki dla członków kolegium sędziowskiego. Wcześniej na Warmii spełniali ten warunek tylko niektórzy pracownicy wymiaru sprawiedliwości, wyznaczeni do tego przez Warmińską Kapitułę Katedralną. Regulamin królewski był próbą zaprowadzenia instytucji adwokatów w Biskupim Warmińskim Sądzie Landwójtowskim. Równocześnie nastąpiło utrzymanie tytułu książęcego przez kolejnych następców Krasickiego na urzędzie biskupa warmińskiego, będących kuzynami króla pruskiego. Formalnie Karl oraz Joseph von Hohenzollern-Hechingen, rezydujący w Oliwie koło Gdańska (Ornatek 2020, 357), byli także

kanonikami Wrocławskiej Kapituły Katedralnej (*Handbuch* 1803, 370). Podczas gdy na Śląsku Fryderyk Wilhelm III zlikwidował judykaturę biskupią w 1810 r. i w jej miejsce ustanowił królewską, na Warmii wymiar sprawiedliwości zarządzony przez Fryderyka II przetrwał do końca 1838 r. Zachował w tym czasie swoją autonomię, gdy inne sądy landwójtowskie na terytorium dawnych Prus Królewskich zostały zlikwidowane już w 1781 r. i ulegały dalszym przekształceniom. W przeciwieństwie do diecezji warmińskiej, w diecezji wrocławskiej przetrwał tytuł książe biskupa diecezjalnego (*Handbuch* 1918, 180), nawet po upadku monarchii konstytucyjnej, do śmierci kardynała Adolfa Bertrama.

Funding: This research received no external funding.

Institutional Review Board Statement: Not applicable.

Informed Consent Statement: Not applicable.

Data Availability Statement: Not applicable.

Acknowledgments: Not applicable.

Conflicts of Interest: The author declares no conflict of interest.

References

Sources

- “II. Thorner Friede. A. Hauptvertrag.” 1955. In *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*. Vol. 2, edited by Erich Weise, 262-288. Marburg: N.G. Elwert Verlag.
- Benedykt XIV. 1994. Breve *Ad perpetuam*, 21.04.1741. In Mariusz Szram, “Przywilej paliusza biskupów warmińskich.” *Dodatek źródłowy. Studia Warmińskie* 31: 208-209.
- Fryderyk II. 1750. *Amts-Pfänder-oder Land-Reuter-Ordnung. De Dato Berlin, den 14. Aug. 1750*, 1-11. Breslau.
- Fryderyk II. 1772a. “Königlich Preußisches Patent an die sämmtliche Stände und Einwohner der Lande Preussen und Pommern, welche die Crone Pohlen bishero besessen, wie auch der Districte von Groß-Pohlen diesseits der Netze. De Dato Berlin, den 13. Sept. 1772.” In *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium praecipue Marchicarum* (=NCC). Vol. 5 B, 385-390. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Fryderyk II. 1772b. “Notifications-Patent, betreffend die Einrichtung des Geistlichen und Weltlichen Justitz-Wesens in denen bishero von der Crone Pohlen

- besessenen und nunmehr von Seiner Königlichen Majestät von Preussen in Besitz genommenen Landen Preussen und Pommern, wie auch denen bishero zu Groß-Pohlen gerechneten Distrikten diesseits der Netze. De Dato Berlin den 28. Sept. 1772." In NCC. Vol. 5 B, 451-494. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Fryderyk II. 1958. "List do Krasickiego, Poczdam 26 I 1773." In *Korespondencja Ignacego Krasickiego*. Vol. 1, edited by Tadeusz Mikulski, 226. Wrocław: Ossolineum.
- Fryderyk II. 1773a. "Instruction für sämtliche adliche und andere Patrimonial-Gerichte in West-Preussen. De Dato Berlin den 17. Sept. 1773." In NCC. Vol. 5C, 1547-1744. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Fryderyk II. 1773b. "Instruktion für die West-Preußische Landvogteygerichte zu Culm, Stargard, Conitz und in den Districten an der Netze. De Dato Berlin den 21. Sept. 1773." In NCC. Vol. 5C, 1745-1892. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Fryderyk II. 1773c. "Reglement, wegen der Bestellung, Gerichtsbarkeit und Pflichten des Bischöflich Ermeländischen Landvoigtley Gerichts in Heilsberg. De Dato Berlin den 9. Oct. 1773." In NCC. Vol. 5C, 2427-2448. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Fryderyk II. 1782. "Rescript an das Cammer-Gericht, womit demselben das Reglement wegen künftiger Einrichtung des Justitz-Wesens bey den Ober- und Unter-Gerichten des Königreichs Preußen communiciret wird, nebst dem erwehnten Reglement vom 3. December 1781. De Dato Berlin den 9. Jan." In NCC. Vol. 7, 671-736. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Fryderyk II. 1881. "Notifications-Patent betreffend die Einrichtung, welche S.K. M. bei dem weltlichen und geistlichen Justizwesen in Dero souveränen Herzogthum Nieder-Schlesien gemacht haben. Berlin 1742 Januar 15." In *Von 1740 bis 1747*. Vol. 2 of *Preußen und die katholische Kirche seit 1640*, edited by Max Lehmann, 56*-59*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Fryderyk II. 1883. "Die Fürstenwürde des Bischofs von Ermland." In *Von 1758 bis 1775*. Vol. 4 of *Preußen und die katholische Kirche seit 1640*, edited by Max Lehmann, 507. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Fryderyk Wilhelm III. 1810. "Verordnung über die veränderte Verfassung aller obersten Staatsbehörden in der Preußischen Monarchie." In *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten* (=GS), 3-23. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Fryderyk Wilhelm IV. 1848. "Die Verordnung vom 2. Januar 1849 über die Aufhebung der Privatgerichtsbarkeit und des eximirten Gerichtsstandes, so wie über anderweitige Organisation der Gerichte nebst den Motiven und den inzwischen ergangenen Justiz-Ministerial-Rescripten, Instructionen und Regulativen." In GS, 1-13. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat*. 1799. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).

- Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat.* 1800. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat.* 1836. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat.* 1839. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat.* 1843. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat.* 1918. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- “Instrumentum pacis et concordiae inter Sigismundum regem ac regnum Poloniae et Albertum magistrum generalem Ordinis Cruciferorum in Prussia ducem creatum regni Poloniae feudatarium a quibusdam principibus mediatoribus compositae. Datum et actum Cracoviae, 8 Aprilis a. 1525.” 1910. In *Corpus Juris Polonici*, sect. 1. Vol. 4, edited by Oswald Baltzer, 141-159. Cracoviae: Sumptibus Academiae Literarum.
- Königlich preußischer Staats-Kalender.* 1851. Berlin: Königliche Geheime Ober-Hofbuchdruckerei (Decker).
- Rząd Prus Wschodnich w Królewcu. 1823-1838. *Amtsblatt der Preussischen Regierung zu Königsberg.* Königsberg i. Pr.: Degenske Buchdruckerei.
- Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. “Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 14 lipca 1773.” *Acta Curiae Episcopalis Warmiensis.* Sygn. AB II L. 1. Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (=AAWO), k. 1rv, 2rv, 3r.
- Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. “Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 15 lipca 1773.” *Acta Curiae Episcopalis Warmiensis.* Sygn. AB II L. 1. AAWO, 4r.
- Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. “Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 19 lipca 1773.” *Acta Curiae Episcopalis Warmiensis.* Sygn. AB II L. 1. AAWO, 5r.
- Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. “Pismo do księcia biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego z 25 lipca 1773.” *Acta Curiae Episcopalis Warmiensis.* Sygn. AB II L. 1. AAWO, 6rv-7r.
- Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. 1773. “Special-Anweisung für die Königlichen West-Preußischen Landvoigtey-Gerichte, wegen der zur Ordnung in den Geschäften nothwendig zu haltenden Bücher, zu führenden Rechnungen, und anzufertigenden Tabellen, wie auch eines jeden Landvoigtey-Bedienten besonderen Pflichten. De Dato Marienwerder den 21. Sept. 1773.” In NCC. Vol. 5C, 1893-2124. Berlin: Christian Ludwig Kunst.
- Rząd Prus Zachodnich w Kwidzynie. 1775. “Publicandum, wegen des in Heilsberg bestellten Bischöflich Ermeländischen Landvoigtey-Gerichts. De Dato

- Marienwerder den 26. Jul. 1774." In NCC. Vol. 5D, 667-670. Berlin: Christian Ludwig Kunst. Tekst niemiecki i polski opublikowany jako druk ulotny. <https://wmbc.olsztyn.pl/Content/15568/OS-223.pdf>. Accessed 31 May 2025.
- Starke, Wilhelm F.C. 1839a. *Justiz – Verwaltung – Statistik des Preußischen Staats*. Vol. 1. Berlin: Verlag von Carl Heymann.
- Starke, Wilhelm F.C. 1839b. *Darstellung der bestehenden Gerichtsverfassung in dem preußischen Staate*. Berlin: Verlag von Carl Heymann.
- "Traité entre Sa Majesté le roi de Prusse et Sa Majesté le roi et la République de Pologne, conclu à Varsovie le 18. Sept. 1773." 1855. In *Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtigsten europäischen Friedensschlüsse, Congressacten und sonstigen Staatskunden vom Westphälischen Frieden bis auf die neueste Zeit*. Vol. 1, edited by Friedrich W. Ghillany, 224-229. Nördlingen: C.H. Beck.

Literature

- Baczko Ludwik. 1820. "Ueber die Verfassung des Bisthums Ermland in dem Zeitpunkt, da es unter Preußische Herrschaft kam. Nebst einem Verzeichniß der im Ermlande befindlichen Güter, Dörfer, Kirchen und den über die letzten zustehenden Patronatsrechten zur Zeit der Preußischen Besitznahme." *Beiträge zur Kunde Preußens* 3: 361-419.
- Breithaupt. 1872. *Justizverfassung und Provinzialrecht in Westpreußen seit 1772*. Marienwerder: Kanter'sche Hofbuchdruckerei.
- Braun, Bettina. 2013. *Princeps et episcopus. Studien zur Funktion und zum Selbstverständnis der nordwestdeutschen Fürstbischöfe nach dem Westfälischen Frieden*. Göttingen: Institut für Europäische Geschichte Mainz.
- Goldbeck, Johann F. 1785. *Die Topographie von Ost-Preussen*. Vol. 1 of *Volständige Topographie des Königreichs Preußen*. Königsberg i. Pr.: in eignum Verlage.
- Grygier, Tadeusz. 1972. "Zarządzanie Warmią na przełomie XV/XVI." *Studia Warmińskie* 9: 109-174.
- Gut, Paweł. 2013. *Ustrój, organizacja i działalność sądownictwa patrymonialnego we wschodnich prowincjach Prus w latach 1740–1849. Studium z dziejów instytucji prawnej*. Warszawa: Archiwum Państwowe.
- Jabłonowski, Marek and Wojciech Jakubowski. 2024. "«Państwo kościelne» – próba konceptualizacji." *Studia z Prawa Wyznaniowego* 27: 165–186. <https://doi.org/10.31743/spw.17543>.
- Janicka, Danuta. 1987. "Landrecht z 1794 r. a rządy prawa w Prusach." *Czasopismo Prawno-Historyczne* 39 (2): 33-49.
- Kolberg Anton. 1894. "Zur Verfassung Ermlands beim Übergang unter die preußische Herrschaft i. J. 1772." *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (dalej ZGAE)* 10: 1-144, 656-739.
- Kopiczko, Andrzej. 1993. *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525-1772*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

- Leśnodorski, Bogusław. 1949. *Dominium warmińskie (1243-1569)*, Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego.
- Obłąk, Jan. 1967. "Sprawa inwentarza biskupstwa warmińskiego po przejściu Ignacego Krasickiego do Gniezna." *Studia Warmińskie* 4: 5-33.
- Ornatek, Adam S. 2020. "Opactwo terytorialne cystersów w Oliwie koło Gdańska w świetle konstytucji apostolskiej *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku". *Studia Redemptorystowskie* 18: 355-384.
- Ornatek, Adam S. 2022. "Miscellanea zu den kirchenpolitischen Aktivitäten des ermländischen Bischofs Ignacy Krasicki nach der Annexion des Hochstifts durch Preußen1772". *ZGAE* 66: 29-52.
- Pawluk, Tadeusz. 1985. *Zagadnienia wstępne i normy ogólne*. Vol. 1 of *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Pawluk, Tadeusz. 1986. *Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*. Vol. 2 of *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Salmonowicz, Stanisław. 1980. „Fryderyk Wielki władcą oświeconego absolutyzmu?” *Przegląd Zachodni* 4: 35-49.
- Salmonowicz, Stanisław. 1985. *Fryderyk II*. 2nd ed. Wrocław: Ossolineum.
- Szorc, Alojzy. 1983. "Hozjusz jako rzecznik interesów polskich i katolickich w Prusach". *Studia Warmińskie* 20: 169-187.
- Szorc, Alojzy. 1990. *Dominium Warmińskie 1243-1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*. Olsztyn: Pojezierze.
- Wienfort, Monika. 2000. "Administration of Private Law or Private Jurisdiction? The Prussian Patrimonial Courts 1820–1848", In *Private Law and Social Inequality in the Industrial Age*. Edited by Willibald Steinmetz, 69-88. Oxford: University Press.
- Wienfort, Monika. 2001. *Patrimonialgerichte in Preußen. Ländliche Gesellschaft und bürgerliches Recht 1770–1848/49*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wojtkowski, Julian. 1995. "Dzieje Kapituły Warmińskiej 1772-1945". *Studia Warmińskie* 32: 25-92.

Abstrakt: Artykuł przedstawia regulacje prawne w zarządzie na terytorium dominialnym diecezji warmińskiej w zakresie *in civilibus et criminalibus*. Była to jurysdykcja sprawowana przez biskupa i Warmińską Kapitułę Katedralną pod zwierzchnością Królestwa Polskiego oraz po aneksji i włączeniu w obszar Królestwa Pruskiego. Król Fryderyk II opowiedział się za zaprowadzeniem porządku prawnego we wspomnianej jurysdykcji na wzór istniejący po włączeniu Śląska do jego monarchii. Powołał do życia Biskupi Warmiński Sąd Landwójtowski w Lidzbarku i nadał mu regulamin. Absolutystyczny monarcha zezwolił na kontynuację judykatury patrymonialnej, która wywodziła się z wielowiekowej struktury dominialnej diecezji warmińskiej.

Słowa kluczowe: diecezja warmińska, biskup, kapituła katedralna, zwierzchność terytorialna, jurysdykcja, *dominium*

THE BISHOP'S WARMIAN LANDVOGT'S COURT IN LIDZBARK IN THE
YEARS 1773-1838

Abstract: This article examines the legal regulations governing administration within the dominial territory of the Diocese of Warmia in civil and criminal matters (*in civilibus et criminalibus*). Jurisdiction in these matters was exercised by the diocesan bishop and the Warmian Cathedral Chapter under the sovereignty of the Kingdom of Poland and, following annexation, within the Kingdom of Prussia. King Frederick II supported the establishment of a legal order in this jurisdiction, modelled on the system introduced after the incorporation of Silesia into his monarchy. To this end, he established the Episcopal Warmian Landvogt's Court in Lidzbark and promulgated its regulations. The absolutist monarch permitted the continuation of patrimonial judicature, which derived from the centuries-old dominial structure of the Diocese of Warmia.

Keywords: Diocese of Warmia, diocesan bishop, cathedral chapter, territorial sovereignty, jurisdiction, *dominium*

Translated by Maria Bugaj